

Геннадій БОНДАРЕНКО

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК З КУЛЬТУРИ ВОЛИНІ ТА ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ КНЯЖОЇ ДОБИ

Кучинко Михайло, Охріменко Григорій, Савицький Володимир.
Культура Волині та Волинського Полісся княжої доби. – Луцьк: Волинська
обласна друкарня, 2008. – 328 с.

У “Волинській обласній друкарні” побачила світ книга Михайла Кучинка, Григорія Охріменка і Володимира Савицького “Культура Волині та Волинського Полісся княжої доби”. Це навчальний посібник, присвячений питанням розвитку культури відповідного періоду. У вступі зазначено: “Культура західноруських (західноукраїнських) земель отримала менше висвітлення, ніж культура інших регіонів Русі-України. Це пояснюється низкою причин. По-перше, західноруські землі значно пізніше, ніж центральні землі Київської Русі, потрапили в поле зору літописців і тому давньоруські писемні джерела майже не торкаються подій, що мали місце там до XII століття. Другою причиною було те, що вже з середини XIV ст. західноруські землі втратили політичну незалежність внаслідок загарбання їх Литвою і Польщею, в складі яких вони перебували впродовж кількох століть... І насамкінець, та обставина, що після 1939 року ці землі були приєднані до тодішнього Радянського Союзу теж не сприяла вивченню витоків української культури” (с. 14).

Книга складається з двох частин із чотирма розділами в першій та додатками у другій. Територіально посібник охоплює Велику Волинь. Це важливо тому, що геополітичні та адміністративно-територіальні зміни в різні часи визначали поняття “Волинь” і “Полісся”, що показав Олександр Цинкаловський у праці “Волинь і Волинське Полісся”¹. Тому автори справедливо вказують на необхідність локалізації та подають картографічний матеріал, який визначає ці поняття за княжої доби, коли існували Київська і Волинсько-Галицька держави. Саме в цей період на означення території і згадуються у літописах Волинь під 1077 р.² і Полісся під 1274 р.³

У книзі використано археологічні знахідки та інші матеріали, які автори отримали від багатьох музеїв, історико-культурних заповідників у Луцьку, Острозі, Дубно, Володимирі та приватних колекціонерів.

¹ *Цинкаловський О.* Стара Волинь і Волинське Полісся. Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року: У 2-х т. – Вінніпег, 1984, 1986. – Т. 1–2. – 600 с., 578 с.

² *Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей.* – Москва, 1998. – Т. 1. – Стб. 190.

³ Там же. – Стб. 873.

Кожний розділ має декілька параграфів, виклад яких може бути використаний для проведення занять: факультативів, спецкурсів, семінарів, уроків, засідань краєзнавчого гуртка або проблемної групи.

Матеріали посібника переконують: у регіоні географічної ніші життя, до якої належать Волинь і Волинське Полісся, закладались певні традиції, звичаї, побут, що засвідчують можливості саморозвитку населення. Хоча водночас суттєво впливали й змінні чинники не тільки місцевого, а й регіонального, державного і навіть епохального значення, зокрема війни, епідемії, екологічні зміни.

Перший розділ розповідає про язичництво і раннє християнство Волині. Особливо цікавими тут є язичницькі обереги: лунниці, сокирки, кинжалики тощо та християнські хрести-енколпіони, які населення краю використовувало у IX–XII ст. У тексті і на окремих кольорових вкладках відтворено частину згаданих предметів. Їх велика кількість свідчить про можливе існування місцевого виробництва реліквій. Знахідки амулетів у похованнях XI–XII ст. вказують, що язичництво і язичницькі обряди зберігалися і тоді, коли частина населення сповідувала християнство і масово використовувала християнські реліквії – хрести та іконки.

Важливим для створення колекцій та ідентифікації наступних знахідок є перелік енколпіонів (с. 78–86), знайдених на території Західної Волині, які описав О. Цинкаловський. Такі знахідки підтверджують поширення християнства на Волині та Поліссі не з часів хрещення святого Володимира Великого, а від поширення християнства за Кирила і Мефодія через Болгарію та Сербію.

У другому розділі показано розвиток декоративно-ужиткового мистецтва на прикладі кистенів, булав, кресал та фігур шахів, шашок і гральних костей зі скарбів речей. Їх віднайдено на території Рівненської, Хмельницької, Волинської та інших областей. Найбільше матеріалів знайдено в Городищенському скарбі срібних виробів із Волинської області, з намистинами, шийними гривнами і браслетами та гривневому Торговицькому з Рівненщини (с. 104, 106–108, кол. вкладка XXIV, XXV).

Високий рівень ювелірного мистецтва ілюструють жіночі прикраси: персні, колти, підвіски, сережки скарбів із Дорогобужа Гощанського району (с. 116) і Городища Шепетівського району (с. 109–114). У книзі докладно розглянуто скарб з Городища Шепетівського району та подано реконструкцію парадного вбрання знатної жінки XII–XIII ст. (с. 115).

Серед знахідок зброї автори виділяють кистені та булави, які були ударною зброєю ближнього бою. Їх оздоблення і виготовлення з різного металу – заліза, бронзи – свідчать, що вони належали як простим воїнам, так і знатним, а ще, судячи з форми і оздоблення, могли бути й атрибутом влади (с. 122).

Побутову культуру розглянуто також на основі аналізу різного типу кресал, нерідко у вигляді фігур звірів, птахів, людей тощо, які могли бути виготовлені місцевими майстрами або потрапили з інших країв. Руків'я кресал часто оздоблювалися бронзою, сріблом і були мистецьким витвором (с. 137–139).

Фігури шахів, шашки і кості на території Русі з'являються у X ст. і, як вказують знахідки, стали популярним явищем у дозвіллі всього Волино-Поліського регіону. Автори вважають, що ці ігри поширилися майже в усіх містах Русі у середовищі

дорослих. Знаряддя для ігор виготовляли з різного матеріалу, зокрема, глини, кістки, металу, каменю, бурштину, скла, а також дерева. Вони оздоблювалися і часто були мистецьким виробом, особливо гральні дошки і шахові фігури (с. 150–157).

Розглянута у третьому розділі тема писемності охоплює важливі питання матеріалів і знарядь письма, приділено увагу берестології – грамотам і писалам, та розповідається про воскові дощечки. Залізні, бронзові, кістяні писала-стилоси знайдені у Луцьку, Дорогобужі, Пересопниці і під час археологічних досліджень в інших місцях Волині та Полісся, вказують на поширення писемності серед різних верств населення. Такі висновки підтверджують знахідки Ігора Свешнікова, який вважав, що берестяні грамоти в писемності охоплюють період з XI по XV ст. М. Кучинко вважає, що ми ще перед знахідками берестяних грамот на Волині, оскільки їх заготовки трапляються в культурному шарі IX–XII ст. Такі заготовки є в експозиції Археологічного музею Волинського національного університету ім. Лесі Українки. На кольорових вкладках і на с. 167–180 показано різні форми стилосів, вощених дощечок, берестяні грамоти, застібки від рукописних книг, що підтверджує давню традицію рукописання на цих теренах. Вощені дощечки використовувались в основному для навчання грамоті. Автори зазначають, що вони, як і стилоси, могли мати різне походження, тобто не лише місцеве.

Про особливості культури в регіоні та її зв'язки розповідає четвертий розділ з матеріалами скарбів, поданими в ілюстраціях М. Кучинка та Г. Охріменка (с. 323–324), зокрема, знайдених на Волині. Розділ охоплює також питання розвитку культури та її своєрідність порівняно з іншими регіонами й зовнішніми зв'язками Волині і Волинського Полісся X–XIV ст., переважно в торгівлі. На основі аналізу археологічних знахідок та скарбів показано тісні торговельні контакти населення краю з Києвом, Холмом, народами Центральної і Східної Європи. Акцентовано й на тому, що через Волинь проходили міжнародні торговельні шляхи – у Прибалтику, Польщу, Угорщину та інші держави (карта на с. 279).

Щодо художньої культури, то в ній панують загальноруські традиції. Переважає декоративно-ужиткове мистецтво, знане за коштовним оздобленням зброї, посуду, шатами ікон, оправами рукописних книг тощо. Особливості розвитку культури засвідчені в оборонних спорудах городищ, архітектурі, житловому будівництві, поховальних обрядах та образотворчому мистецтві.

Друга частина книги – це додатки. У них вміщено наукові статті з тематики книги, ілюстративний і картографічний матеріали, подано коротку історію археологічних досліджень княжого періоду, де згадуються археологи, дослідники Волині Володимир Антонович, Ян Фітцке, Олександр Цинкаловський, Микола Пелешин, Михайло Островський, Ігор Свешніков та інші. Про Ю. Крашевського та О. Цинкаловського розповідають у статтях дослідники з Польщі Єжи Кусьнеж і Анжей Гачол.

Для учнів і студентів, що користуватимуться цим посібником, корисним буде словник археологічних термінів, який уклала Світлана Локайчук (с. 300–306). Велика кількість географічних назв та імен у таких виданнях вимагає відповідних вказівників, які у книзі, однак, відсутні, що варто враховувати у наступних виданнях.

Посібник “Культура Волині та Волинського Полісся княжої доби” має важливе значення для формування цілісного уявлення про розвиток культури у краї і дає можливість ґрунтовно розглянути відповідний матеріал в історичному краєзнавстві та курсі “волинезнавство”, запровадженому у школах Волинської області, певні теми з історії традиційно-побутової культури та її зв’язків. Він покликаний заповнити прогалину у знаннях учнів та студентів на основі тих джерел, які використані для викладу тем. Писемні та речові джерела, скарби, знаряддя праці, зброя, предмети побуту, твори мистецької спадщини тощо можуть зацікавити краєзнавців, дослідників історії культури Волині та Волинського Полісся. Важливими є також окремі висновки і концептуальні положення про розвиток культури краю за княжих часів, що підтверджують уявлення про Волино-Поліський регіон як один із найдавніших центрів формування слов’янства і слов’янської культурної ідентичності.

Волинський національний університет ім. Лесі Українки